

Юрій ЖОРНОКУЙ

ORCID: 0000-0001-9669-6062

СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

УДК 347.192.3

Володимир Васильович Луць – людина епоха, на працях та під керівництвом якої зросло не одне покоління науковців не лише цивілістичної школи [1, с. 317–325], але й інших наукових напрямів. Його вклад у становлення саме української цивілістичної спільноти складно переоцінити, оскільки за часів незалежності України жоден значний цивілістичний захід не міг бути проведений без його участі, виступу з проблемних питань та вказівки на подальші перспективи розвитку науки цивільного права. Власний внесок Володимир Васильович зробив і до мого становлення як науковця, надавши цінні поради, зауваження, побажання та виступивши рецензентом за монографічним дослідженням «Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект» (на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук).

Будучи представником класичної школи цивільного права, Володимир Васильович приділяв увагу вивченню багатьох проблем цивілістики, однак перевага, все ж таки, віддавалася питанням зобов'язальних відносин, про що свідчить той його науковий доробок, який він залишив нам та прийдешнім поколінням майбутніх науковців. Не обійшли стороною його наукового вивчення та аналізу й питання, пов'язані з проблематикою юридичних осіб, а саме корпоративні відносини, з приводу яких Володимир Васильович неодноразово робив доповіді на щорічній науково-практичній конференції у м. Івано-Франківськ. Вченим постійно зверталася увага на те, що корпоративні правовідносини потребують постійного аналізу, вивчення їх специфіки у правозастосовній діяльності та також того стрижня навколо яких вони виникають – юридичної особи (залежно від того, які саме організаційно-правові їх форми кожен науковець відносить до категорії «корпорація»). Саме одному з питань сутності юридичної особи (питанню соціального їх значення) присвячена ця наукова стаття.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Постановка проблеми. Соціальна необхідність існування і функціонування правового інституту юридичної особи визначається першочергово економічними факторами організаційного порядку. В другу чергу, вказаний цивілістичний інститут зумовлюється соціальними потребами, викликаними до життя бажанням людей як фізичних осіб вступати у правові зв'язки між собою з метою особистого об'єднання або об'єднання їх майна. Проте в межах такого цивілістичного інституту як соціальної організації інтереси як самих юридичних осіб, так і фізичних осіб, які становлять їх субстрат, мають прагнення до абсолютної відокремленості. При цьому цивільне законодавство, маючи регулятивний вплив на вказаних учасників цивільних відносин невідворотно, у прямій залежності, сполучає їх інтереси. Зумовленість такого підходу викликана тим, що жодна соціальна організація не може існувати без участі в її функціонуванні фізичної особи, їх сукупності або інших організацій, учасниками яких, у будь-якій формі, є особи фізичні. Саме з цієї причини існування відповідної загально визнаної класичної правової форми об'єднання людей (фізичних осіб), як юридичні особи, є закономірним для розвитку соціальних відносин та зумовлено соціальною природою фізичної особи як учасника цивільних правових зв'язків. Як результат, слід усвідомити, що без з'ясування законів еволюційного розвитку цивілізації проблематично зрозуміти процес становлення і розвитку юридичних осіб як організацій людської діяльності, їх зворотного впливу на людей і їх соціальну організацію.

Проте, з незрозумілих на сьогодні причин, саме питанням виникнення та існування юридичних осіб з метою забезпечення соціальних потреб фізичних осіб увага приділяється між іншим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні можна виділити лише декілька наукових робіт, в яких зроблена спроба у тому чи іншому ракурсі дослідити соціальну сутність виникнення та існування інституту юридичної особи. Відповідні спроби були зроблені В. І. Борисовою, В. В. Кочиним, В. М. Кравчуком. І якщо перші двоє фахівців загалом звернули увагу на соціальну значущість конструкції юридичної особи в рамках приватного права (форму участі осіб у цивільному обороті), то

В. М. Кравчуком проведено комплексне дисертаційне дослідження соціально-правової природи юридичної особи, її існування як цивільно-правової форми взаємодії приватних інтересів осіб і публічних інтересів суспільства.

Однак вказані автори переважно зробили акцент на правову сутність інституту юридичної особи, дещо осторонь залишаючи поза увагою питання соціальних запитів на існування відповідної форми такого учасника цивільно-правових зв'язків, а також задоволення не лише економічних, але й соціальних потреб суспільства.

Мета статті є з'ясування соціального значення юридичних осіб як учасників цивільного обороту.

Виклад основного матеріалу. Загалом слід відмітити відсутність чіткого понятійного розмежування між узагальненим розумінням юридичної особи (у її сьогоденному розумінні) як методологічного засобу аналізу соціальної реальності (одна з теорій юридичної особи) і розумінням юридичної особи (як корпорації, об'єднання людей) для позначення історичних реалій – корпорацій, що діяли в реальних історичних суспільних відносинах у різні хронологічні відтинки часу. При цьому в соціологічній науці поняття «корпорація» в низці випадків застосовується для позначення не складної організації зі знеособленою системою відносин і правил діяльності, як її сьогодні закріплено у законодавстві, а певною стійкою системою міжособистісних відносин.

Однак, як зазначається, не слід оминати соціальну природу юридичної особи, яка полягає у поєднанні її мети, визначеної засновниками та зумовленої їх інтересами, із засобами її досягнення, а також з тими положеннями, що юридична особа є цивільно-правовою формою взаємодії приватних інтересів осіб і публічних інтересів суспільства [2, с. 3] та є також формою участі осіб у цивільному обороті [3, с. 125]. В контексті соціальної значущості конструкції юридичної особи, увага звертається також на тому, що відповідна категорія може використовуватися не лише в межах приватного права [4, с. 45].

Так, в ранні періоди свого розвитку суспільний порядок підтримувався виключно завдяки природнім союзам (плем'я та на-

род). Проте з розвитком суспільних зв'язків з'являються групи іншого типу, які поруч з новими викликами, залишаються вірними та дотримуються раніше виконуваних функцій – держава, релігійні та господарські об'єднання, промислове товариство, політична партія тощо. Як наслідок, одним з розрізів пояснення становлення та сутності правових відносин (зв'язків) та права загалом є вивчення специфіки відповідних організацій осіб. Це надасть можливість під кутом соціальних зв'язків у відповідних організаціях по новому поглянути на взаємозв'язки між учасниками таких об'єднань не з точки зору правових приписів, а з позицій формування права в самих таких організаціях.

Будь-які відносини між людьми чи-то соціальні, чи-то правові, чи будь-які інші існують завдяки наявності певних правил поведінки. У випадку, коли такі правила не діють (порушуються), коло взаємозв'язків розривається, і чим відповідні зв'язки є слабшими, тим менш стабільним стає саме суспільство. У свою чергу, суспільний союз становить певна група людей, які у взаємовідносинах між собою визнають та дотримуються певних правил поведінки. Залежно від групи соціальних зв'язків та втілення у певну «оболонку» ці правила мають різну природу та назву – норми поведінки, моралі, релігії, права, честі тощо. За своєю формою та змістом ці правила є нормами, які встановлюють спільне існування в конкретному союзі, що мають вплив на його членів. Як зазначається, норми права – це різновид соціальних норм, тому їм властиві ознаки, характерні для всіх соціальних норм [5, с. 162]. Тобто норма є тим, що вказує кожній окремій людині як учаснику певного соціального утворення, її становище. Правовими слід визнати ті союзи, в яких внутрішні відносини між учасниками засновані на правових нормах. Одним із таких правових союзів слід визнати і юридичну особу.

Саме організація (організаційна єдність) як одна з ознак юридичної особи і вказує, що у такому союзі (об'єднанні) існують певні правила, які встановлюють і правила поведінки його учасників, і їх правове становище. Ці правила можуть врегульовувати не лише взаємні відносини між учасниками такого об'єднання, але й встановлювати відношення осіб до майна таких організацій

(майно належить самій юридичній особі на праві власності або передане їй учасником такої особи у користування тощо). Проте слід пам'ятати, що порядок в союзі існує лише завдяки тим юридичним правилам (нормам), які учасники такої організації повністю визнають і за якими вони діють.

Якщо взяти до уваги всі відносини в рамках приватного права, то вони є правом соціальних об'єднань, до яких за соціальними мірками, можна віднести юридичні особи приватного права, громадські об'єднання без статусу юридичних осіб, а також сім'ю. В рамках відповідних соціальних та правових інституцій мають місце певні економічні відносини, пов'язані з володінням і власністю, які у контексті соціологічного вивчення об'єднань (союзів) фізичних осіб постають як категорії, що опосередковують обмін соціальними та економічними благами, речовими правами і виконанням зобов'язань, створюють внутрішній порядок такої соціальної спільноти. Саме це і є внесок права у створення порядку економічного і соціального життя сучасного суспільства. Проте право не вичерпується межами такого вкладу, оскільки, у цьому ракурсі, проявляє себе через виконання функцій нормування і впорядкування.

Якщо брати майнову сферу, то юридична особа з'явилась як форма задоволення суспільних потреб у механізмі централізації капіталу, який був потрібним для реалізації проектів, пов'язаних, перш за все, з вирішенням господарських проблем у сфері промисловості, будівництва тощо. В нематеріальній сфері поява юридичної особи пов'язувалась зовсім з іншою метою – з захистом інтересів окремих прошарків і верств населення, наприклад, здійснення благодійницької діяльності. Безумовно, увагу правників у більшій мірі привертала до себе юридичні особи, що здійснювали підприємницьку діяльність [3, с. 124].

Якщо ж брати до уваги існуючі на сьогодні підходи до розуміння сутності юридичної особи як учасника цивільного обороту [6, с. 131], то юридичною особою є не «держава», не «колектив» і тим більше не «директор», а організація, наділена сукупністю певних ознак. Проте що собою становить така організація? З цього питання слід зауважити, що коли законодавець у ст. 80

ЦК України вживає вираз «юридичною особою є організація», то мова йде про організацію не як про певний вид діяльності, а як про певне соціальне утворення (спільноту). Таким чином, організація є певним соціальним утворенням – системою існуючих соціальних зв'язків, через які особи (фізичні, юридичні чи їх групи) об'єднуються для досягнення поставленої мети в єдине структурно і функціонально диференційоване соціальне ціле.

Так, О. А. Пушкін у своїх наукових дослідженнях, аналізуючи проект ЦК України зазначає, що під час встановлення правового становища організацій – юридичних осіб Кодекс виходить з визнання їх функціонування як суспільно реальних «природних» утворень. Такий погляд є відмінним від підходу майже всіх країн Заходу, за яким згадані суб'єкти вважаються штучними суб'єктами права. Концепція ЦК України ґрунтується на визнанні їх утворення як прояву тих самих природних прав членів громадянського суспільства [7, с. 14]. Тобто юридична особистість організацій – виключно цивільно-правова якість, яка одночасно відображає і їх специфічне становище (засади рівності) у майнових та особистих немайнових відносинах, врегульованих нормами цивільного права, що забезпечується системою ознак юридичної особи.

У соціології, на відміну від цивілістики, проводиться аналіз діяльності не юридичних осіб, а товариств і компаній як корпорацій не самих по собі, а як індикаторів економічного життя і «капіталістичної гри». Так, Ф. Бродель показує, що якщо комерційні товариства більш тісно пов'язані саме з економікою капіталізму, а їх різні форми є віхами капіталістичної еволюції, то компанії великого масштабу (якими були Індійські компанії) одночасно зачіпали інтереси як капіталу, так і держави, яка активно вмішувалася в цей організований бізнес і формувала здатність капіталістів протистояти державному натиску. Застерігається, що і товариства, і компанії як форми організації надзвичайно є цікавими для розуміння корпорації як соціологічної ідеї. Зі зміною складу компанії – появи учасників, які не брали участі у її створенні, з їх капіталом і грошима вкладників, часто у багато раз більшими, ніж початковий капітал засновників компанії – змінюється й правова основа організації (від солідарної «необмеженої» відпо-

відальності до відповідальності, обмеженої розмірами вкладу), і її вплив на суспільне життя.

Центральними поняттями, що становлять дихотомію, в соціології Ф. Тенніса є категорії «громада» (*Gemeinschaft*) і «суспільство» (*Gesellschaft*), в основі розмежування яких знаходиться поділ типів людської волі (сутнісна воля і виборча воля). Громада і суспільство позначають протилежні стратегії людських зв'язків, які набувають специфічні конфігурації залежно від того, яка з трьох форм соціального життя покладена на цю дихотомію: відносини, сукупності або корпорації (*Verhältnisse, Samtschaften, Körperschaften*). Зокрема, відносини розуміються як визнані учасниками необхідні та зумовлені певні права і обов'язки (акцент зроблено на неситуативній природі відносин). Сукупності – це зв'язок на основі певної мети, проміжний ланцюг між відносинами і корпораціями. Нарешті, корпорації є такими союзами людей, які виступають як певна єдність для досягнення мети (неважливо якої), що здатна до волевиявлення та діяльності. Форма називається «корпорація» якщо вона має внутрішню організацію, а це означає, що її учасники виконують певні функції і їх дії є діями корпорації. Корпорація, в такому розумінні, зводиться до тлумачення корпоративних утворень (Ф. Бродель), однак за вченням Ф. Тенніса це – ідеальні типи форм соціального життя, а не реальні організації, подібні до сучасних учасників цивільного обороту.

На думку В. Парето існування корпорації викликано до життя потребою множинності людей об'єднуватися у специфічні товариства. В розвиток вказаної позиції зазначено, що є велике число їх типів – вони можуть мати за мету виключно розваги або виконання особливих функцій; можуть мати різну мету – релігійну, політичну, літературну тощо. Отже, в рамках таких співтовариств відносини будуються по типу сімейних, кровних відносин у цьому відношенні і відсутня істотна відмінність між організаціями перших християн і середньовічними корпораціями. Вчений вважає, що середньовічні корпорації нагадують стародавні зібрання. Це – один з багатьох випадків, коли змінюється форма, хоча сутність залишається ідентичною [8, с. 186–187]. Цей підхід є актуальним, оскільки показує, як корпорація, будучи реальним

учасником суспільних відносин, набуває специфіку соціологічної категорії. Корпоративність у цьому випадку проявляється як певна загальна якість людських вчинків – діяльності посадових осіб, які становлять органи юридичної особи, що має власну сутність в різних формах – їх актах.

Отже, проблематика соціальних інститутів дозволяє вести мову про їх наближення до питань корпоративних відносин. Тобто мова йде про те, що прості збори індивідів у групу ще не становлять юридичної особи як товариства, яке, у соціологічному сенсі, утворюється тоді, коли крім дотичності індивідуумів є й кооперація між ними. Юридична особа вважається «соціальним організмом», оскільки її існування як «біологічної», так і «соціальної складової» є тотожним, а багато в чому ідентичним процесом безперервної взаємодії людей, які становлять їх.

Соціальний контекст розуміння сутності юридичної особи напряму пов'язаний з розвитком теорій походження такого учасника цивільного обороту. Сприйняття тієї чи іншої теорії юридичної особи залежить від рівня економічного розвитку суспільства. З огляду на це, цивілістична доктрина має відштовхуватися від економічних та соціальних потреб та закладати у визначення такої особи ті ознаки, які б максимально відповідали суспільним потребам. З точки зору розвитку цивільного законодавства за окресленим напрямом, важливо, щоб позиція законодавця у нормотворчій діяльності була виваженою, не «розчинялась» у розмаїтті різних теорій юридичних осіб, пояснюючи одні їх ознаки з точки зору теорії фікції чи інших теорій, а інші – виходячи з реалістичної концепції юридичної особи, а відштовхувалась від однієї з теорій юридичної особи, що забезпечить єдність легальних підходів до розуміння цієї непростой категорії цивільного права [6. с. 133].

У широкому сенсі слова роль юридичних осіб у суспільстві полягає, по-перше, у багатократному примноженні можливостей людей по задоволенню своїх матеріальних і духовних потреб в процесі своєї життєдіяльності та еволюції порівняно з криворозинними і змішаними об'єднаннями. По-друге, у здатності юридичних осіб становити альтернативу і конкуренцію державі у

вирішенні поточних соціальних та економічних потреб фізичних осіб.

Висновки. Правові системи сучасності активно використовують створені конструкції юридичних осіб. У цьому контексті юридична особа визнається такою ж об'єктивною реальністю, як і саме право. Отже, юридична особа існує оскільки: 1) соціальна спільнота має потребу у такій правовій конструкції; 2) існує саме право як регулятор соціальних та економічних відносин. Тобто юридична особа – це породження соціуму (викликане соціальною потребою) і відповідна конструкція буде використовуватися доти, доки це буде потрібно соціуму. Як наслідок, юридичну особу слід вважати саме правовою реальністю (реально існуючою в рамках системи координат права та законодавства), результатом розумової діяльності людини, яка усвідомили та створила таку конструкцію для задоволення власних інтересів та соціальних і економічних потреб.

Крім фіксації економічних і політичних реалій різних епох, поняття юридичної особи має високий рівень соціального запиту, оскільки відображає певні форми зв'язків людей, що виникають у процесі суспільного виробництва і забезпечують цілісність та стабільність цього процесу. В цьому зрізі поняття юридичної особи зумовлює чисельність наукових концепцій, які обґрунтовують її сутність та відповідають теоретико-методологічним пошукам підстав соціального її походження, існування та діяльності.

1. Володимир Васильович Луць. *Служу пером своїй Вітчизні. Вибрані праці. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності.* Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 327 с.
2. Кравчук В. М. *Соціально-правова природа юридичної особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка.* Львів, 2000. 16 с.
3. Борисова В. І. *До проблеми сутності юридичної особи. Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29–30 квіт. 2004 р.) : Академія правових наук України; НДІ приватного права і підприємництва; НДІ інтелектуальної власності; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 122–125.*

4. Кочин В. В. *Правова сутність юридичної особи. Юридична Україна. 2013. № 5. С. 43–48.*
5. *Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.*
6. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.*
7. Пушкін О., Скакун О. *Концепція нового цивільного кодексу. Українське право. 1997. № 1. С. 10–16.*
8. Pareto V. *Uczucia i dzialania: Fragmenty socjologiczne. Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 1994. 361 s.*

Zhornokui Yu.M. Social Significance of Legal Entities.

On the basis of studying legal and sociological literature the author of the article has considered the issues related to the social principles and needs of society in the sphere of creating and functioning of legal entities as participants in civil turnover. Special attention has been paid to the fact that the emergence of such subjects of civil relations is related both to the economic challenges of a constantly developing society and to social needs aimed at satisfying the interests of individuals (people).

It has been concluded that modern legal systems actively use the created constructions of legal entities. In this context, a legal entity is admitted as an objective reality like the law itself. Therefore, a legal entity exists because: 1) a social community needs such a legal structure; 2) there is law as a regulator of social and economic relations. Thus, a legal entity is a product of a society (caused by a social need) and the corresponding construction will be used as long as society needs it. As a result, a legal entity should be considered a legal reality (actually existing within the framework of the coordinate system of law and legislation), the result of the mental activity of a person who realized and created such a structure to satisfy own interests, as well as social and economic needs.

It has been proved that the concept of a legal entity, except recording the economic and political realities of different eras, has a high level of social demand, since it reflects certain forms of people's relationships that arise in the process of social production and ensure the integrity and stability of this process. The concept of a legal entity in this context determines the number of scientific concepts that justify its essence and correspond to theoretical and methodological searches for the reasons of its social origin, existence and activity.

Keywords: legal entity, corporate entity, civil legal relations, social relations, interests, an individual.

Жорнокуй Ю. М. Соціальне значення юридичних осіб.

У статті на основі вивчення юридичної та соціологічної літератури, розглянуті питання, пов'язанні із соціальними засадами та потребами соціуму у

створенні та функціонуванні юридичних осіб як учасників цивільного обороту. Звернута увага, що виникнення таких суб'єктів цивільних відносин пов'язане не лише з економічними викликами суспільства, яке постійно розвивається, але й з соціальними потребами, спрямованими на задоволення інтересів фізичних осіб (людей).

Зроблено висновок, що правові системи сучасності активно використовують створені конструкції юридичних осіб. У цьому контексті юридична особа визнається такою ж об'єктивною реальністю, як і саме право. Отже, юридична особа існує оскільки: 1) соціальна спільнота має потребу у такій правовій конструкції; 2) існує саме право як регулятор соціальних та економічних відносин. Тобто юридична особа – це породження соціуму (викликане соціальною потребою) і відповідна конструкція буде використовуватися доти, доки це буде потрібно соціуму. Як наслідок, юридичну особу слід вважати саме правовою реальністю (реально існуючою в рамках системи координат права та законодавства), результатом розумової діяльності людини, яка усвідомили та створила таку конструкцію для задоволення власних інтересів та соціальних і економічних потреб.

Доведено, що крім фіксації економічних і політичних реалій різних епох, поняття юридичної особи має високий рівень соціального запиту, оскільки відображає певні форми зв'язків людей, що виникають у процесі суспільного виробництва і забезпечують цілісність та стабільність цього процесу. В цьому зрізі поняття юридичної особи зумовлює чисельність наукових концепцій, які обґрунтовують її сутність та відповідають теоретико-методологічним пошукам підстав соціального її походження, існування та діяльності.

Ключові слова: юридична особа, корпорація, цивільні правовідносини, соціальні відносини, інтереси, фізична особа.